

POLICIJAS DARBĪBAS KONTROLES NEPIECIEŠAMĪBA

Mg. iur. *Juris Matisāns,*
zinātniskā grāda pretendents, Latvija

Polijas darbinieki kā personas, kurām piešķirta būtiska vara, var nokļūt līdzīgās situācijās, sajūtot nesodāmības ilūziju vai bez izvērtēšanas pakļaujoties nelikumīgām pavēlēm. Pārvērtējot vai tieši otrādi – nepienācīgi izvērtējot savas likumīgās varas apjomu un tās realizācijas atbilstību tiesību aktiem, var tikt būtiski aizskartas personas pamattiesības.

Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Vispārējā cilvēktiesību deklarācija¹ satur normu kopumu, ko katra no valstīm iedzīvina nacionālajos tiesību aktos. Ņemot vērā katras valsts nacionālo tiesību specifiku, šis uzdevums ir uzskatāms par vērā ņemamu izaicinājumu. Atsevišķu nozaru, tostarp arī policijas iestāžu darba specifika saistās ar sarežģīta līdzsvara panākšanu starp vienlaicīgu cilvēktiesību ierobežošanu un aizsardzību. Atbilstoši Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas preambulā noteiktajam, ka cilvēktiesību necienīšana un nicināšana noved pie barbariskiem aktiem, kas izraisa sašutumu cilvēces apziņā, sašutumu rada arī atsevišķi gadījumi, kad tiesībaizsardzības iestāžu amatpersonas pārkāpj robežu, kas atdala tiesiski pamatotus piespiedu līdzekļus no patvaļīgas un demokrātiskā valstī nepieļaujamas rīcības.

Profesors J. Bojārs, vērtējot deklarācijā ietvertu normu iedzīvīnāšanas šķēršļus, ir norādījis uz tās nesaistošo raksturu un starptautisko tiesību pamatprincipu par neiejaukšanos valstu iekšējās lietās². Policijas darbiniekiem ar likumu ir noteiktas plašas pilnvaras, kas pēc savas dabas ir nepieciešamas, lai pilnībā spētu efektīvi izpildīt tiem ar likumu uzliktos pienākumus. To nosaka ne vien Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas vai citu starptautisku dokumentu prasības, bet gan katras uz demokrātijas vērtībām balstītas valsts principi. Ar tiesību normām piešķirtais pilnvaru apjoms bez atbilstošas atbildības kontroles sistēmas var novest pie dienesta disciplīnas pārkāpumiem vai pat noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.

Atbilstoši Latvijas Republikas Satversmes³ (turpmāk – Satversme) 116. pantam lielākā daļa Satversmē noteikto cilvēka pamattiesību nav absolūtas un pastāv iespēja tās ierobežot. Ierobežojumi ir pieļaujami, lai sasniegtu leģitīmu mērķi. „Satversme kā vienots dokuments prasa, lai tajā garantēto pamattiesību ierobežojumi

tiktu noteikti demokrātiskā valstī pieņemamā veidā, tas ir, ar likumu vai uz tā pamata. Turklāt ierobežojumi pieļaujami tikai tiktāl, ciktāl tie nepieciešami minētā mērķa sasniegšanai, tas ir, tiem jābūt samērīgiem (proporcionāliem) ar šo mērķi”⁴. Policijas uzdevumos ietilpst sabiedrības drošības garantēšana, kas ir viens no Satversmes 116. pantā noteiktajiem cilvēka pamattiesību ierobežošanas leģitīmajiem mērķiem. Diemžēl policijas darba kontroles mehānisms ne vienmēr spēj novērst gadījumus, kad cilvēka pamattiesību ierobežošana nav bijusi proporcionāla ierobežošanas mērķim. Ja valsts ir piešķirusi policijas darbiniekiem varu, tad valstij ir jānodrošina, lai šī vara tiktu izmantota atbilstoši demokrātiskas valsts principiem un cilvēka pamattiesību ierobežošanas gadījumos nepārkāptu samērīguma nosacījumus.

K. Beļskis kontekstā ar policijas iestāžu dienestā noteiktās kārtības ievērošanu skata jautājumu par policijas kontroles mehānismiem⁵. Viņš norāda, ka demokrātiskā sabiedrībā ir jā rūpējas par kontroles mehānismu pilnveidošanu. Tas attiecināms ne vien uz iedzīvotāju kontroli, bet arī ar iestāžu, kurām ir noteiktas pilnvaras, darbības kontroli.

Veidojot kontroles mehānismus vai tos uzlabojot, vērā ir jāņem policijas iestāžu būtība, kas veidojusies un nostiprinājusies ilgstošā laika periodā. Policija ir grieķu izcelsmes vārds, kas atvasināts no vārda *politeia*. Ar to tiek saprasta valsts iekārta un valsts pārvaldes māksla⁶. Pilsētu – polisi, kur faktiski koncentrējās visa valsts pārvalde, Aristotelis nosauca par *politija*. Līdzīgs jēdziens vēlāk tika izmantots viduslaiku Eiropas valstīs, kad rūpes ar iekšējo kārtību valstī guva zināmu nozīmi, salīdzinot ar valsts rūpēm par ārējo drošību. Platons vērsa uzmanību uz sabiedrības daļas – *sargu*⁷ lomu un prasībām attiecībā uz šīs grupas izturēšanos un attieksmi pret pildāmajiem pienākumiem.

Jau Senajā Romā, kontekstā ar sievas uzticību un einuhiem, kuru uzdevums ir to sargāt, dzejnieks Juvenāls uzdeva jautājumu: „*Quis custodiet ipsos custodes?*”⁸ (Kurš sargās sargus?). Līdzīgi kā sievietes uzticības nodrošināšana ir neiespējama, ja tās sargi ir korumpēti, nav iespējama arī tiesiskuma nodrošināšana valstī, ja tās sargu un

valdītāju lojalitāte ir apšaubāma. Šādā kontekstā Juvenāla radītais teiciens tiek saistīts ar Platona un Sokrāta uzskatiem par valsts iekārtu un valsts amatpersonu uzvedības modeli⁹. Platona darbā „Valsts” 3. grāmatā ir atrodama nostāja, ka valsts amatpersonām nebūtu pieļaujama alkohola lietošana un tās no pārējiem atšķirtu arī atbilstoša izturēšanās kultūra. Tāpat tiek pausts uzskats, cik absurda būtu situācija, ja sargam būtu vajadzīgs sargs¹⁰. Piekrītot viedoklim, ka situācija, kurā tiek uzraudzīti tie, kuru pienākums ir uzraudzīt citus, nav uzskatāma par vienkāršu, nepieciešams izvērtēt, kā laika gaitā šī situācija ir risināta.

Profesors Z. Indrikovs ir piedāvājis policijas jēdziena izpratni mūsdienīgā, demokrātiskā valstī. Policija ir uz likuma pamata izveidota neatkarīga publiskās varas izpildinstitūcija, kuras mērķis ir publiskā miera, likuma varas un kārtības uzturēšana sabiedrībā, indivīda pamattiesību un brīvību aizsargāšana un ievērošana, noziedzības novēršana un apkarošana, palīdzības sniegšana un kalpošana sabiedrībai, kura šo mērķu sasniegšanai var izmantot administratīvās, kriminālprocesuālās vai operatīvās darbības piespiedu metodes un līdzekļus likumu un starptautisko standartu ietvaros, sadarbojas ar citām publiskās varas institūcijām un sabiedrību un kura ir pakļauta efektīvai ārējai kontrolei¹¹. Skaidra policijas jēdziena izpratne ir nepieciešama, lai noteiktu tās vietu un darbinieku lomu valsts pārvaldes sistēmā.

Latviešu valodā jēdziens „policija”, ņemot vērā vācu valodas *polizei*, franču un angļu valodas *police*, grieķu valodas *Politeia*, tiek skaidrots kā valsts pārvaldes institūciju sastāvdaļa¹². Policijas kā valsts pārvaldes institūcijas pirmsākumi meklējami tieši 16. gadsimtā pilsētās, kad tās uzdevums bija ne tikai drošības sargāšana. Pilsētu pašpārvalde gādāja ne tikai par ārējās un iekšējās drošības sargāšanas organizāciju, bet arī uzraudzīja pilnīgi visas sabiedriskās un pat dažas privātās dzīves jomas. Šo gatavo paraugu arī izmantoja valsts vara, gādībai par drošību pievienojot vēl veselu virkni iekšējās pārvaldes uzdevumu, kuru gala mērķis bija atbalstīt tautas labklājību kopējās laimes sasniegšanai. Tā uzņēmās rūpes par visu un par visiem, cenšoties kļūt it kā par vienu kopēju aizbildni, un tas beigu rezultātā noveda līdz tā sauktās *policejiskās valsts* izveidei.

Tieši policejiskās valsts izveidošanās risks ir saistāms ar nepietiekamām policijas darbinieku rīcības kontroles iespējām. Vietējās sabiedrības nespēja kontrolēt policijas darbinieku rīcību

saistījās ar varas koncentrēšanos vienas iestādes rokās¹³. Ja skata Francijas piemēru, tad policijas izveide mūsdienu izpratnē ir saistāma ar karaļa 1667. gada ediktu, ar kuru Parīzē tika izveidots policijas Ģenerālleitnanta birojs. Iestādes kompetence tika paplašināta līdz visai karalistes teritorijai 1699. gadā. 1789. gada augustā, sākoties revolūcijai, karaliskā centralizētā policija tika atlaista un ievēlētie pilsētu mēri, kurus atbalstīja nacionālā gvarde, pārņēma policijas funkcijas¹⁴. Lai arī policijas decentralizētais modelis, vismaz teorētiski, spēja labāk reaģēt uz vietējo iedzīvotāju vajadzībām, taču satraukumu radīja korupcijas riski, ņemot vērā policijas atkarību no vietējās pārvaldes¹⁵. Strauji notiekošie industrializācijas un urbanizācijas procesi un tos pavadošie plašie sociālie un politiskie nemieri parādīja vietējo policijas vienību nespēju tos novērst. Ņemot vērā minēto, saprotami ir centieni atgriezties pie policijas centralizētā modeļa, kas ilga līdz 20. gadsimta vidum¹⁶.

Mūsdienu policijas izveides procesu Vācijā būtiski ietekmēja Napoleona izveidotās policijas vienības¹⁷. Darbībai iekšējās pārvaldes sfērā Vācijā tika izmantots termins *politija* vai *policija*. Tiesību zinātnieks K. Dišlers ir skaidrojis, ka 18. gadsimtā ar policiju tika saprasta visa valsts iekšējā administratīvā darbība¹⁸.

Vācu policijas pētnieka J. Pecla izpratnē policija ir jāsaprot kā valsts darbības nozare, kuras uzdevums ir sargāt no pastāvošām briesmām un pārkāpumiem un rūpēties par valsts labklājību, jo tas ir drošības nepieciešamais nosacījums, kas pastāv, pielietojot piespiešanu¹⁹.

Attīstoties mūsdienu policijai Lielbritānijā un ASV 18. gadsimta beigās, izvērsās diskusija par policijas darbinieku rīcības ētiskumu²⁰. Šis laika posms saistās ar rūpniecisko revolūciju un tās izplatīšanos. Rūpnieciskā revolūcija bija periods 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā, kad lauksaimniecībai, industrijai un pārvadāšanai bija paliekošs efekts uz Anglijas sociālo ekonomiku un kultūru, kas ar laiku izplatījās pa Eiropu, Ziemeļameriku un ar laiku pa visu pasauli. Analizējot šim laika posmam raksturīgo devianto uzvedību, S. Spicers puda viedokli, ka atsevišķu iestāžu, tostarp policijas, rašanās ir saistāma ar ekonomikas spēku attīstību. Viņš norādīja, ka valdošā klase, atsevišķas personu grupas, saglabāja hegemoniju, izmantojot klašu kontroles sistēmu²¹. Šādos apstākļos policijas spēki tika izmantoti valdošās klases interesēs. Līdz ar to pārējai sabiedrībai nācās saskarties gan ar tiešiem pārkāpumiem no policijas darbinieku

pusēs, gan ar nepietiekamu konstitucionālo tiesību un brīvību aizsardzību no policijas pusēs. Savukārt Francijas gadījumā 19. gadsimts saistās ar policijas darbinieku dubulto pakļautību ievēlētām un ieceltām amatpersonām²². Lai arī tas ir uzskatāms par laiku, kad veidojās policija tās mūsdienu izpratnē, tādos apstākļos nav pamata uzskatīt, ka policijas darbinieku rīcībai būtu raksturīga objektivitāte un noteiktas disciplīnas ievērošana. Mūsdienās kā viens no policijas darba organizācijas pamatprincipiem ir uzskatāma vienvadība. Tikai pastāvot vienotai un stingrai amatu hierarhijai, ir iespējams nodrošināt vienotu standartu iedzīvināšanu.

Izveidojot pirmās policijas un uzraudzības vienības, viens no svarīgākajiem jautājumiem bija atbilstošu uzvedības standartu noteikšana. Šādu standartu ieviešana notika paralēli kvalifikācijas sistēmas izveidei. 18. gadsimta beigās Anglijā policijas darbinieki tika sodīti, tostarp arī disciplināri par tādiem pārkāpumiem kā gulēšana darba vietā, alkohola lietošana krogā darba laikā, tikšanās ar prostitutām²³. Izvērtējot profesionālas policijas attīstības pirmsākumus, nākas secināt, ka viena no dilemmām saistījās ar bailēm par policijas darbiniekiem piešķirto pilnvaru ļaunprātīgu izmantošanu. Jāņem vērā, ka, atrodoties sākotnējās attīstības posmā, nebija iespējams novērst pārmērīga spēka pielietojanos vai cita veida nedemokrātisku paņēmienu izmantošanu likumpārkāpumu novēršanai.

Vērtējot policijas attīstības virzienus, tika izstrādāts ideāla policista modelis – tas ir policists, kas nodrošina maksimālu aizsardzību ar minimālu iejaukšanos cilvēku dzīvē²⁴. Lai arī tas sasauca ar iestādes un sabiedrības interesēm, neiejaukšanās taktika gan vērtējama arī kritiski. 18. gadsimta Anglijas sabiedrības attieksme pret attīstošos policijas darbinieku kultūru radīja jautājumus, kas līdz pat mūsdienām nav atrisināti. Lai vai kāda būtu policijas darbinieku rīcība, vienmēr būs kāds, kurš būs neapmierināts, jo īpaši, ja tiks aizskartas viņa tiesības, vai arī vienkārši policijas darbinieku rīcība iztraucēs personas plānus attiecībā uz pretlikumīgu darbību²⁵.

Šāda situācija radīja priekšnosacījumus, lai tiktu mēģināts izveidot uzvedības standartus un zināmas disciplīnas noteikšanu. Analizējot mūsdienu policijas pirmsākumus, tika konstatēts, ka par mūsdienu jeb modernās policijas tēvu tiek uzskatīts sers Roberts Pīls. 1829. gadā tika izdoti R. Pīla principi, kas būtu klasificējami kā pirmais policijas ētikas kodekss.

Galvenais uzsvars šajos principos tiek likts uz policiju kā sabiedrības daļu. Tostarp tiek minēts, ka policijai ir jāatbalsta sabiedrības interese un brīvprātīgas novērošanas iniciatīvas²⁶. Šo principu ievērošana citos avotos tiek minēta kā būtisks priekšnosacījums iedzīvotāju sūdzību izskatīšanas kvalitātes paaugstināšanai. Uzsverot nevalstisko organizāciju neatkarību no valsts un jo īpaši ministrijas, šādu organizāciju iesaistīšana ļauj publiski diskutēt par policijas pieņemtajiem lēmumiem un rīcību²⁷. Jau mūsdienu policijas attīstības pirmsākumos būtiska loma tika atvēlēta iedzīvotāju sūdzībām kā policijas attīstības virzītājspēkam.

Teorētiskās literatūras izpēte ļauj secināt, ka policijas darbiniekiem ilgstošā laika posmā neveidojās izpratne par noteiktajiem disciplīnas standartiem vai arī viņi nevēlējās tos ievērot. 1829.–1831. gados no Londonas Metropoles policijas tika atlaisti 3200 policijas darbinieki, no kuriem divas trešdaļas – par pārmērīgu alkohola lietošanu²⁸. Tāpat bieži tika konstatēti gadījumi, kad policijas darbinieki guva neatļautus ienākumus no bordeļiem vai azartspēļu vietām²⁹. Policijas darbs ir nesaraucami saistīts ar noziedzīgo pasauli, un tikai disciplīna spēj atturēt policijas darbinieku no likumpārkāpumu izdarīšanas, izmantojot dienesta stāvokli. Šie dati liek vēlreiz atgriezties pie Platona darba “Valsts”, kas satur virkni atsauču uz valsts sargam nepiedienīgu uzvedību, tostarp atrašanos alkohola reibumā vai citādu nepieņemamu rīcību, kas būtu raksturīga kādas zemākas kārtas pārstāvjiem.

Pretēji Lielbritānijas piemēram, kur tika veiktas darbības, lai noteiktu policijas darbības robežas, tostarp pieļaujāmās iejaukšanās robežas iedzīvotāju privātajā dzīvē, ASV policijas iestādes kļuva par instrumentu vietējās pārvaldes rokās, lai ar gandrīz neierobežotu varu, tostarp pielietojot arī fizisku spēku, nodrošinātu kārtību³⁰. Ilgstoši policija pildīja arī pienākumus, kas atbilst tiesu sistēmai³¹. R. Leina un E. Monkkonena pētījumu analīze ļauj konstatēt, ka policijas darbinieki tika mudināti nodrošināt kārtību, apspiežot ne vien noziedzniekus un nemiera cēlājus, bet arī pārējos iedzīvotājus. Šādu pamudinājumu pamatā bija vietējās pārvaldes un tiesu varas bailes no kontroles zaudēšanas un noziedzības līmeņa paaugstināšanās. Policijas iestādes tika veidotas, neizskaidrojot sabiedrībai to būtību, kā arī to, ko sabiedrība var sagaidīt no policijas, jo nav noteiktu standartu, kādiem policijai un tās darbiniekiem būtu jāatbilst.

Šādu standartu trūkums ir vērojams ne vien vairākus gadsimtus senā vēsturē, bet arī mūsdienās, kad notiek valsts iekārtas maiņa, jo īpaši, kad totalitārs vai autoritārs valsts režīms tiek nomainīts ar demokrātisku valsts iekārtu³². Policijas darbinieku uzvedība, kas iepriekš tika uzskatīta par normālu nepietiekama tiesiskā regulējuma vai iesakņojušos paražu dēļ, tiesiskā valstī vairs nevar būt pieņemama.

Spēja apzināties savas atbildības robežas un sekas, kā arī spēja rīkoties atbilstoši tiesību normām un veselajam saprātam, ir būtiska katra cilvēka īpašība. Lai pārbaudītu personas pakļaušanos dotajām pavēlēm, Jeila Universitātes psiholoģijas profesors Stenlijs Milgrems (*Stanley Milgram*) 1961. gada jūlijā uzsāka eksperimentu. Eksperimenta gaitā tika konstatēts, ka liela daļa tajā iesaistīto bija gatavi nodarīt pāri citiem eksperimenta dalībniekiem, dodot tiem elektriskās strāvas triecienu. No elektriskās strāvas trieciena pielietošanas viņus neatturēja ne strāvas stiprums, kas acīmredzami varēja kaitēt cilvēka veselībai, nedz arī lūgumi to nedarīt, atsaucoties uz sāpēm un slikto sirds veselības stāvokli. Eksperimentā iesaistītie apzinājās, ka nodara sāpes citam cilvēkam, taču darīja to, jo eksperimenta vadītājs norādīja, ka pilnībā uzņemas atbildību par notiekošo³³.

Stenfordas Universitātē 1971. gada augustā psiholoģijas profesora Filipa Zimbardo (*Philip Zimbardo*) vadībā tika veikts eksperiments, kas tiek salīdzināts ar iepriekš minēto. Šī eksperimenta laikā tajā iesaistītie tika sadalīti divās grupās – „cietumniekos” un „cietumsargos”. „Cietumnieki” tika ievietoti kamerās, „cietumsargiem” tika izdalīti speciāli izstrādāti un viņiem bija jāapsargā „cietumnieki”. Ja eksperimenta sākumā starp grupām valdīja jautrība, tad pēc kāda laika „cietumsargi” sāka izmantot pret „cietumniekiem” aizvien necilvēcīgākas metodes, kas bija gan psiholoģiski, gan fiziski vardarbīgas. Vardarbība netika pārtraukta, jo eksperimenta vadītājs uzņemas atbildību par notiekošo³⁴.

Abu iepriekš minēto eksperimentu rezultāti ļauj secināt, ka atbildības neiestāšanās vai nesodāmības ilūzija var veicināt antisociālu uzvedību. Tas attiecināms gan uz aklu paklausīšanu pavēlēm, gan arī deviantu uzvedību pēc paša iniciatīvas. Reālajā dzīvē tā var izpausties ļoti dažādi, taču vairumā gadījumu tās pamatā ir apziņa, ka policijas darbinieka rīcība netiks kontrolēta. Tā rezultātā rodas situācijas, kad policijas darbinieks vada transportlīdzekli, atrodoties alkohola reibumā, nēsā pielādētu ieroci, pārkāpjot noteikto

kārtību, vai pieļauj citu rīcību, kas grauj iestādes prestižu un apdraud sevi un apkārtni.

Lai arī abi eksperimenti tika kritizēti³⁵, taču to sniegtās atziņas gūst apstiprinājumu arī mūsdienās, kad tiek saņemta informācija par valsts pārvaldes darbinieku necilvēcīgu izturēšanos pret personām, kam ir ierobežota brīvība un kam ir jācieš vardarbīgu rīcību no to personu puses, kā pienākums ir bijis tos apsargāt. Šādas vardarbības pamatā ir persona apziņa, ka par izdarīto nebūs jāatbild likuma priekšā.

Darba vai dienesta disciplīna ir katra kopīgi veicama darba veiksmīgas izpildes pamatā. Disciplīnu kā tiesiskas un morālas dabas attiecību kopumu policijas iestādē raksturo darbiniekiem izvirzīto prasību stingrība un tiesību aktos noteikto sankciju piemērošanas biežums. Augsts dienesta disciplīnas līmenis ne vien norāda uz veselīgu atmosfēru struktūrvienībā, bet arī ir viens no struktūrvienības veiktā darba efektivitāti nosakošajiem faktoriem. Disciplināratbildības institūta esība un efektīva darbība attiecībā uz Valsts policijas darbiniekiem ir būtisks nosacījums pienācīgai iestādes funkcionēšanai. Zemi dienesta disciplīnas rādītāji savukārt rada pamatotas šaubas par struktūrvienības iespēju veiksmīgi funkcionēt kopumā.

Dienesta disciplīnas nozīme tiesībsargājošo iestāžu darbā tiek uzsvērtā arī ANO pieņemtās rezolūcijas³⁶ tekstā, norādot, ka tajā noteikto noteikumu mērķis ir saglabāt līdzsvaru starp iestādes iekšējās disciplīnas nepieciešamību, no kuras lielā mērā atkarīga sabiedrības drošība, un, no otras puses, nepieciešamību nodarboties ar cilvēka pamattiesību pārkāpumiem. Tiesībsargājošo iestāžu amatpersonām jāziņo par pārkāpumiem dienesta subordinācijas kārtībā un jāizmanto citas likumīgas rīcības ārpus dienesta subordinācijas kārtības tikai tad, kad citi līdzekļi vairs nav pieejami vai efektīvi.

Lai veicinātu ar minēto rezolūciju apstiprinātā kodeksa izmantošanu nacionālo normatīvo aktu vai prakses ietvaros, tiek sniegti arī komentāri. Minētais kodekss ir ierindojams to dokumentu kategorijā, kuri sniedz autoritatīvas norādes jautājumos, kas saistīti ar kalpošanu sabiedrībai, aizsargājot no pretlikumīgām darbībām. Šādiem standartiem pašiem par sevi reāli nav praktiskas nozīmes. To saturam jāklūst par katra tiesībsargājošās iestādes darbinieka pārliecības sastāvdaļu, ko iespējams panākt vien izglītošanas un rīcības pārraudzības ceļā.

Vērtējot policijas darbu, viens no aktuālākajiem jautājumiem ir tieši policijas darbinieku

uzvedība un attieksme pret dienesta pienākumu izpildi. Policijas darbības ārējās prioritātes ir vērstas uz sabiedriskās drošības veicināšanu un sabiedriskās kārtības nodrošināšanu, noziedzības novēršanu un noziedzīgu nodarījumu atklāšanu. Policijas darbības iekšējās prioritātes līdz šim ir vērstas uz optimāla, profesionāla un atvērta policijas dienesta izveidošanu. Policijas darbinieka kā tiesību subjekta statuss līdz šim lielākoties ir pakļauts izpētei vien kā persona, kura pilda specifiskus uzdevumus, izmantojot tam piešķirtās tiesības. Vienlaikus nepietiekami tiek pētīta policijas darbinieku atbildības joma. Šī joma nepietiekami tiek skarta arī policijas darbinieku apmācības procesā. Rezultātā veidojas situācija, ka policijas darbinieks nav pilnvērtīgi sagatavots dienesta pienākumu veikšanai, lai arī atsevišķos jautājumos sagatavotības līmenis būtu vērtējams kā teicams vai izcils. Nespējot precīzi norobežot tiesisku rīcību no disciplīnas vai cita rakstura pārkāpuma, policijas darbinieks var pieļaut kļūdu, nerīkojoties pietiekami aktīvi vai tieši otrādi, pārsniedzot noteiktās rīcības brīvības robežas.

Skatot atbildības jautājumu, autors vērš uzmanību uz nepieciešamību ne vien saukt vainīgos pie atbildības, bet arī veidot sistēmu, kas novērstu pārkāpumu rašanās iespēju.

Jautājumā par juridiskās atbildības jēdziena saturu zinātnieku vidū nav vienprātības un nav vērojamas pazīmes, ka pārskatāmā nākotnē situācija varētu mainīties. Līdzīga situācija ir vērojama arī attiecībā uz izpratni par atbildības jēdzienu.

Profesors A. Plotnieks skata juridisko atbildību gan tās šaurākā, gan plašākā izpratnē. Šaurākā izpratnē tā tiek skaidrota kā likumā paredzēto sankciju piemērošana tiesību pārkāpējam. Plašākā – kā subjekta attieksme pret saviem tiesiskajiem pienākumiem un tiesību normās paredzēto seku iestāšanos šo pienākumu neizpildīšanas gadījumā³⁷.

Autori, kuri atbalsta šādu divējādu izpratni, norāda uz juridiskās atbildības negatīvo dabu tās šaurākās izpratnes gadījumā un pozitīvo dabu pozitīvās izpratnes gadījumā. Apvienojot abas izpratnes, juridiskā atbildība ietver kā retrospektīvo (negatīvo), tā arī prospektīvo (pozitīvo) aspektu.

D. Lipinskis ir norādījis, ka vairāku tiesību zinātnieku darbos ir rodami pierādījumi pozitīvās juridiskās atbildības nozīmībai³⁸. A. Bondarevs savukārt ir norādījis, ka veiktie pētījumi par pozitīvo juridisko atbildību ļauj to skatīt kā

būtisku un patstāvīgu juridisku parādību ar tai raksturīgām gan objektīvām, gan subjektīvām pazīmēm³⁹. Pozitīvās juridiskās atbildības pamatā ir sociāla nepieciešamība pēc atbilstoša tiesiskā regulējuma atsevišķās jomās, nosakot uzvedības noteikumus. Tas būtu attiecināms arī uz tiesībaizsardzības iestāžu darbu, kas nesaraujami saistīts ar cilvēktiesību ierobežošanu.

Juridiskā atbildība tās plašākajā izpratnē nebūtu skatāma kā tiesību aktos tiesību subjektam noteikto pienākumu loks. Šis pienākumu loks vien nosaka tiesību subjekta rīcības brīvības robežas, kas jāievēro, lai rīcība atbilstu sabiedrības un indivīda interesēm. Juridiskās atbildības patiesā būtība ir tiesību subjekta spēja pareizi izmantot piešķirto rīcības brīvību. Minētais liecina, ka svarīgi ir izprast ne vien likumpārkāpuma, bet arī likumam atbilstošas rīcības saturu.

Neskatoties uz atšķirībām atsevišķās jautājuma niansēs, iepriekš minētie autori pārāk šauri skata jēdzienu *atbildība*, pēc būtības to pielīdzinot jēdzienam *sods*. Sods ir neatņemama atbildības sastāvdaļa, tomēr ir jāskata arī tās negatīvās sekas, kas rodas personai, kurai sods ir piemērots. Disciplināratbildības gadījumā šīm sekām var būt gan morāls, gan materiāls raksturs. Uzmanību uz disciplināratbildības saistību ar soda piemērošanas gadījumā radītajām sekām vērš vairāki autori, tostarp D. Bahrahs, norādot, ka sodam jāseko arī negatīvām sekām⁴⁰. Negatīvo seku esībai ir jābūt vērā ņemamai, lai atturētu pārkāpēju no turpmāku pārkāpumu izdarīšanas.

Lai skatītu atbildību tās plašākā izpratnē, pašmāju pētnieki piedāvā lietot jēdzienu *atbildīgums*, kas ietver divas galvenās dimensijas: atbildību (ang. val. *responsibility*) un atskaitītšanos (ang. val. *accountability*)⁴¹. Minētā pētījuma autori izdala arī retrospektīvo un prospektīvo atbildīgumu. Retrospektīvā atbildīguma gadījumā runa ir par subjekta atbildīgumu par jau notikušo, kas tādā vai citādā veidā bijis atkarīgs no šī subjekta rīcības (vai rīcības trūkuma). Nākotnē vērsta jeb prospektīvā atbildīguma gadījumā atbildīgums tiek cieši saistīts ar indivīda pienākumu rīkoties noteiktā veidā.

Disciplīnas nodrošināšanas tās pozitīvā jeb prospektīvā izpratnē pamatā ir padoto brīvprātīga sekošana noteiktajai kārtībai. Protams, arī balstot disciplīnas nodrošināšanu uz sodu piemērošanu kā centrālo tās nodrošināšanas elementu, sekošana noteiktai kārtībai varētu tikt raksturota kā laba disciplīna. Tomēr der norādīt, ka brīvprātīga noteiktās kārtības ievērošana saistās ar zināma tiesiskās apziņas līmeņa sasniegšanu, bet sodu

piemērošanas gadījumā – uzsvars tiek likts uz bailēm no soda.

Literatūrā⁴² attiecībā uz policijas iestādēm tiek lietots termins *esprit de corps*, kas tulkojumā no franču valodas varētu tikt saprasts kā grupas morāle, grupas sirdsapziņa un personas lepnums par piederību konkrētai grupai. Jo augstāks ir *esprit de corps* līmenis, jo efektīvāks ir policejiskās iestādes darbs un jo mazāka ir nepieciešamība pēc disciplināro sodu piemērošanas. Atbildība tās pozitīvā izpratnē saistās ar situāciju, kad policijas darbinieki paši izrāda vēlmi pēc paškontroles un līdzdarbojas iestādes noteikto uzvedības standartu uzturēšanā.

Minētais prasa augstāko amatpersonu aktīvu līdzdalību, lai veicinātu paškontroles sistēmas uzturēšanu⁴³. Lai to panāktu, autors uzsver nepieciešamību pēc atbilstošas apbalvojumu sistēmas realizēšanas. Tāpat nepieciešams līdz minimumam samazināt piemērotos disciplinārsodus.

Ar piespiestās darbības palīdzību var radīt *vērtību iemiesošanās priekšnoteikumus*, tā kā tiesības var pamatoties ne tikai uz jau pastāvošiem darbības motīviem, bet izsaukt arī viņu pārgrupēšanu un radīt jaunu motivāciju cilvēka darbībai. Tiesības var ne tikai sodīt, bet arī audzināt, izsolot godalgas par labiem darbiem. Tiesības var raudzīties ne tikai uz fizisko, bet arī garīgo labumu sadalīšanu, kaut gan tikai par tik, par cik šī sadalīšana var tikt grozīta ar jūtu piespiešanu⁴⁴. Šādai piespiešanas darbībai – sodu piemērošanai, ir jābūt attaisnotai ar tās ētisko nozīmi, sods nedrīkst būt par pašmērķi. Tiesību audzinošā nozīme aizsargā ētisko audzināšanu un attīsta pašdisciplīnas sistēmu cilvēkā.

Pozitīvās disciplīnas nodrošināšanas stratēģija var būt efektīva gadījumos, kad soda piemērošana varētu nesniegt gaidāmo rezultātu, bet tieši otrādi, policijas darbiniekā radot vēlmi arī turpmāk

pārkāpt noteikto kārtību, lai izrādītu protestu. Tādos gadījumos stratēģijas maiņa var novērst turpmākus pārkāpumus un risināt iespējamās problēmas starp padoto un augstāko amatpersonu⁴⁵. Panākot disciplīnas ievērošanu ar atsevišķi izstrādāta individuāla plāna palīdzību, kas ietver apmācību un konsultācijas, pastāv liela varbūtība, ka policijas darbinieks mainīs savu attieksmi un turpmāk ievēros likumā noteiktās prasības.

Rezumējot var secināt, ka policijas iestādēm un to darbiniekiem piešķirtās tiesības rada nepieciešamību pēc atbilstošas to realizācijas kontroles sistēmas. Iespēja izvairīties no atbildības par izdarīto rada papildus risku, ka piešķirtās tiesības tiks izmantotas ļaunprātīgi. Tas savukārt radīs sekas, jo pārkāpēji netiks saukti pie atbildības. Mūsdienām atbilstošāks ir kontroles modelis, kura pamatā ir personāla vēlme ievērot noteikto kārtību. Šādai pieejai ir vērojamas gan priekšrocības, gan trūkumi.

Priekšrocības:

- pārkāpējam labvēlīgāka ir sistēma, kas balstīta un cieņu un atbalstu, nevis sodu un aizrādījumiem;
- augstākai amatpersonai pastāv iespēja veidot pozitīvākas attiecības ar padotajiem un izvairīties no disciplinārlietu izmeklēšanas struktūrvienībā.

Trūkumi:

- augstākai amatpersonai jābūt apveltītai ar atbilstošām personiskām īpašībām, kas ļautu efektīvi īstenot pasākumu kopumu, lai panāktu turpmāku pārkāpumu novēršanu;
- iespējama pozitīvais efekts nav tūlītējs un nav garantēts. Turklāt noilguma dēļ var tikt zaudēta iespēja pielietot progresīvās disciplīnas sniegtās iespējas;
- šī stratēģija nav pielietojama rupju disciplīnas pārkāpumu gadījumos.

Atsauces

¹ The Universal Declaration of Human Rights. Pieejams: <http://www.un.org/en/documents/udhr/> [aplūkots 2016. gada 1. februārī].

² Bojārs J. Starptautiskās publiskās tiesības I, Zvaigzne ABC, 2004., 580. lpp.

³ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993.1. jūlijs, nr.43.

⁴ Satversmes tiesas 2002. gada 22. oktobra spriedums Nr. 2002-04-03. „Par „Izmeklēšanas cietumu iekšējās kārtības noteikumu” 59.1.6., 66. un 68. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 95. un 111. pantam”. Latvijas Vēstnesis, 2002., 24. oktobris, nr.154.

⁵ Бельский К. С. Полицейское право. – Москва: Дело и Сервис, 2004, с. 773.

⁶ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. – Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2002, 83. lpp.

- ⁷ Kūle M., Kūlis R. *Filosofija*. – Rīga, Zvaigzne ABC, 1998., 159.–171. lpp.
- ⁸ Kline A.S. (tulkojums) *Juvenal: The Satires*. Pieejams: <http://www.poetryintranslation.com/klineasjuvenal.htm> [aplūkots 2015. gada 1. februārī], p.45.
- ⁹ Hurwicz L. *The American Economic Review*. Vol. 98, No. 3 (Jun., 2008), pp. 577–585.
- ¹⁰ Plato. *The Republic*. Pieejams: <http://www.idph.com.br/conteudos/ebooks/republic.pdf> [aplūkots 2015. gada 1. februārī].
- ¹¹ Indrikovs Z. Policijas jēdziens demokrātiskā valstī. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. 2007, Nr.3, 15. lpp.
- ¹² *Latvijas konversācijas vārdnīca*. – Rīga, Gr. apg. A. Gulbis, 1938., 32995.sl.
- ¹³ Brodeur J.P. *Les visages de la police: Pratiques et perceptions*. Pieejams: http://classiques.uqac.ca/contemporains/brodeur_jean_paul/visages_de_la_police/visages_de_la_police.html [aplūkots 2015. gada 1. februārī].
- ¹⁴ Sullivan L.E., Rosen M.S., Schulz D.S., Habersfeld M.R. *Encyclopedia of Law Enforcement Volume III*, Sage, 2005, p. 1066.
- ¹⁵ Brodeur J.P. *Les visages de la police: Pratiques et perceptions*. Pieejams: http://classiques.uqac.ca/contemporains/brodeur_jean_paul/visages_de_la_police/visages_de_la_police.html [aplūkots 2015. gada 1. februārī].
- ¹⁶ Sullivan L.E., Rosen M.S., Schulz D.S., Habersfeld M.R. *Encyclopedia of Law Enforcement Volume III*, Sage, 2005. p. 1066.
- ¹⁷ Sullivan L.E., Rosen M.S., Schulz D.S., Habersfeld M.R. *Encyclopedia of Law Enforcement Volume III*, Sage, 2005. p. 1074.
- ¹⁸ Dišlers K. *Ievads administratīvo tiesību zinātnē*. – Rīga, Tiesu nama aģentūra, 2002., 83. lpp.
- ¹⁹ Шпилевский М.М. *Полицейское право как самостоятельная отрасль правоведения*. – Одесса, 1875, с. 52.
- ²⁰ Lersch K.M., *Policing and Misconduct*, 2002, p. 1.
- ²¹ Spitzer S. *The Production Of Deviance In A Capitalist Society*. Pieejams: <http://www.researchomatic.com/The-Production-Of-Deviance-In-A-Capitalist-Society-57757.html> [aplūkots 2016. gada 1. februārī].
- ²² Emsley C., Weinberger B. *Policing Western Europe: Politics, Professionalism, and Public Order, 1850–1940*. Greenwood Publishing Group, 1991, p. 49–50.
- ²³ Reynolds E. *Before the Bobbies: The Night Watch and Police Reform in Metropolitan London, 1720-1830*. Stanford University press, 1998, p. 54–65.
- ²⁴ Lee M.W.L. *History of police in England*. Patterson Smith Reprint, 1971, p. xxx.
- ²⁵ Taylor D. *The New Police in Nineteenth-Century England: Crime, Conflict and Control*. Manchester University Press, 1997, p. 9–10.
- ²⁶ Sir Roberts Peel's *Principles of Law Enforcement*. Pieejams: http://www.impsec.org/~jhardin/gunstuff/writings/Peels_Principles_Of_Law_Enforcement.pdf [aplūkots 2016. gada 1. februārī].
- ²⁷ Lewis C. *Police, civilians and democratic accountability*. Democratic Audit of Australia. August 2005. Pieejams: http://democratic.audit.anu.edu.au/papers/200508_lewis_police.pdf [aplūkots 2016. gada 1. februārī].
- ²⁸ Ascoli D. *The Queen's peace: the origins and development of the Metropolitan Police, 1829–1979*. H. Hamilton, 1979, p. 89.
- ²⁹ Reynolds E. *Before the Bobbies: The Night Watch and Police Reform in Metropolitan London, 1720–1830*. Stanford University press, 1998, p. 153.
- ³⁰ Lane R. *Urban Police and Crime in Nineteenth-Century America*. *Crime and Justice Vol. 15, Modern Policing*, 1992, p. 18.
- ³¹ Monkkonen E.H. *History of Urban Police*. *Crime and Justice Vol. 15, Modern Policing*, 1992, pp. 550.
- ³² Hinton M.S., Newburn T. *Policing developing democracies*, Routledge, 2009, p. 4–5.
- ³³ Milgram S. *Behavioral Study of Obedience*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963, 67, p. 371–378.
- ³⁴ Zimbardo P. G., Haney, C., Banks, W. C., & Jaffe, D. *The mind is a formidable jailer: A Pirandellian prison*. *New York Times Magazine*, 1973, April 8, Section 6, p. 38–60.
- ³⁵ Richards G. *Psychology: the Key Concepts*, Routledge, 2008, p. 154.

- ³⁶ Code of Conduct for Law Enforcement Officials. Adopted by General Assembly resolution 34/169 of 17 December 1979 Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/law/codeofconduct.htm> [aplūkots 2016. gada 1. februārī].
- ³⁷ Plotnieks A. Tiesību teorija & juridiskā metode. – Rīga, 2009, 303–304. lpp.
- ³⁸ Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.Л. Хачатурова. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003, с. 45–63.
- ³⁹ Бондарев А.С. Юридическая ответственность и безответственность – стороны правовой культуры и антикультуры субъектов права. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2008, с. 12.
- ⁴⁰ Бахрах Д.П. Дисциплинарное принуждение. Правоведение. – 1985. – № 3. С. 18.
- ⁴¹ Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009 : Atbildīgums. Galv. red. Juris Rozenvalds un Ivars Ijabs. – Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2009., 13. lpp.
- ⁴² Iannone N.F. Supervision of police personnel, Prentice Hall Career & Technology, 1994, p. 307.
- ⁴³ More H.W., Wegener W.F., Miller L.S. Effective police Supervision, Third Edition. East Tennessee State University, 1999, p.152.
- ⁴⁴ Vaintrobs M. Tiesību ētiskā izpratne. Jurists, Nr.3, 1928, 77.–78. lpp.
- ⁴⁵ Noble J.J., Alpert G.P. Managing Accountability Systems for Police Conduct, Waveland Press Inc. 2009, p. 211.

Abstract

Police authorities within the competence fulfils an important role ensuring public interest in the resolution of different types of situations and conflicts. Ways police is controlled is considered to be an issue. Unlimited discretion of authorities is not allowed, but independence would be considered one of the prerequisites for the effective operation of the authority. Aim of this article is to draw attention to certain factors that illustrate different approaches to police control over the time.

Аннотация

Полиция в пределах своей компетенции выполняет важную роль в разрешении различного рода ситуаций и конфликтов, обеспечивая соблюдение общественных интересов. Актуальными являются вопросы, связанные с возможностями контроля действий полиции. Недопустима неограниченная свобода действий учреждений полиции, однако их независимость является одним из необходимых условий для эффективного функционирования. Цель данной статьи – обратить внимание на некоторые факторы, иллюстрирующие различные подходы к контролю за действиями полиции на протяжении истории.